

4. Комуніст (Орган Київського губерніяльного комітету КП(б)У). – 1921. – № 2-3.
5. Народний комісаріат юстиції УСРР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cycolp.com.ua/content/view/1200/58/1/12/>.
6. Пащенко В. О. Держава і православ'я в Україні: 20-30-ті роки ХХ ст. / В. О. Пащенко // Центр пам'яткознавства НАН України, Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури (УТОПК) . – К. : Б.в., 1993. – 188 с.
7. Про релігію і атеїстичне виховання [Текст] : зб. док. і матер. / упоряд. Б. О. Лобовик, Р. С. Приходько. – К. : Політвидав України, 1979. – 260 с.
8. Рубльова Н. Невідома ділянка “антирелігійного фронту”: боротьба владних структур УСРР проти римсько-католицької церкви, 1920 роки / Н. Рубльова // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1998. – № 1/2.
9. Тригуб О. П. Розкол Російської православної церкви в Україні (1922–39 рр.): між державним політичним управлінням та реформацією : монографія / О. П. Тригуб. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 300 с.

Гонтаренко А. И. Значение властных советских структур в реализации права на свободу и религиозную деятельность.

В статье рассматривается деятельность и роль властных советских структур, которые проводили репрессивную политику и способствовали разрушению религиозных организаций. Установлено, что была создана система жесткого тайного контроля за религиозными объединениями, которая давала возможность анализировать и прогнозировать развитие событий в конкретной религиозной группе.

Ключевые слова: *Антирелигиозная комиссия, Государственное политическое управление, Народный комиссариат внутренних дел, религиозные объединения.*

Gontarenko A. Value of power Soviet structures in realization of right to liberty and religious activity

In article activity and a role of power Soviet structures which pursued repressive policy is considered and promoted destruction of the religious organizations. It is established that the system of rigid secret control of religious associations which gave the chance to analyze and predict succession of events in concrete religious group was created.

Keywords: *Antireligious commission, Public political administration, National commissariat of internal affairs, religious associations.*

УДК 340.12-027.543-029:2(477)(092)

Гоцуляк Ю. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

**МІСЦЕ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРУ
У ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ П. І. НОВГОРОДЦЕВА**

Стаття присвячена аналізу національного та релігійного аспектів у державно-правових поглядах П. І. Новгородцева. Висвітлюється погляд на право, як на складову загальних моральних сил народу.

Ключові слова: *право, держава, національна ідея, релігія, мораль.*

Останнім часом таке явище як право, держава розглядаються все більш системно як повноцінні соціальні феномени. Мається на увазі, що розгляд права як відокремленого явища породжує знецінення його у суспільній свідомості. Таким

чином, постає необхідність знаходження місця правовим ідеям у складі загальнонаціональних творчих сил. Такі пошуки на початку ХХ ст. проводив відомий вчений-юрист П. І. Новгородцев. У даній статті ми проаналізуємо погляди П. І. Новгородцева на право як на складову загальнокультурного життя суспільства.

Серед сучасних українських та російських дослідників, які займалися науковою спадщиною П. І. Новгородцева можна виділити О. М. Литвинова, Ю. М. Оборотова, П. В. Алексєєва, Б. В. Ємельянова, І. А. Кацапову, В. С. Нерсесянца, В. І. Шамшуріна, Ю. С. Шемшученка, Є. О. Фролову та ін..

В останній період своєї творчої діяльності П. І. Новгородцев все більше уваги звертав на духовні об'єднуючі сили народу, а саме, на християнську віру і національну свідомість. З цього приводу П. І. Новгородцевим було написано порівняно не так багато, але тим не менш, ми вважаємо таку кульмінацію цілком закономірною у творчості філософа, а отже і не менш важливою частиною його інтелектуальної діяльності.

У першу чергу, варто звернути увагу на погляди вченого на демократію як на форму, яку ще необхідно наповнювати, а не як на завершений ідеал. П. І. Новгородцев вказує на те, що як і будь-яка інша форма, демократія може бути “кращою або гіршою, в залежності від духовного змісту, який вкладає в неї народ, і що за відомих умов вона може стати повним перекирчуванням всякої справедливості” [1, с. 578]. Тобто, по суті, наявність інституту виборів і політичної плюралістичності ще не гарантує благополуччя і торжества права, адже тоталітарність цілком може уживатися із декларативними демократичними інституціями. При всій різноманітності форм соціального устрою, на перший план встає той зміст, який вкладається національною свідомістю. Лише в такому разі та чи інша політична форма отримує дійсну цінність для народу, і він готовий буде її відстоювати. Якщо право є явищем традиційним, складовою національної свідомості, то відчужити його за допомогою політичної волі не так просто, навіть – неможливо, тому що на будь-яку не правову владну акцію, завжди буде народна реакція.

П. І. Новгородцев зауважує, що демократія є “системою релятивізму, системою терпимості та байдужості до всяких догм і поглядів, системою найширших припущень і на всі сторони відкритих доріг” [1, с. 578]. Такий погляд є одночасно і критичним, і розкриваючим дійсний зміст і цінність демократії. З однієї сторони, демократія – це не самоцінність, а з іншої – це ідеальний майданчик для цінностей, їх реалізації. Демократія звільняє місце для духовності. У такому розумінні демократичний устрій є можливістю для реалізації національних творчих сил.

Теорія демократії на практиці наполягає на тому, що влада має обиратись народом, втім немає жодних гарантій, що влада сформована через вибори буде діяти в інтересах народу. І П. І. Новгородцев на це вказує. Відчуження влади від народу (повне або часткове) майже завжди має місце, але і також завжди є народні вимоги. І все залежить від того, наскільки стійкими є ці вимоги, чи є вони мінливими, повсякденними, чи – стійкими, а від цього в свою чергу залежить наскільки дії державної влади будуть обумовлені і керовані народним настроєм і народним дискурсом.

Варто наголосити на тому, що навіть юридично найдосконаліша система законодавства навряд чи може задовольнити суспільні потреби, якщо вона не

співвідноситься із правовими традиціями (адже юридично оформити можна будь-що). А для цього необхідна тенденція до пошуку та відродження правових традицій у складі загальнокультурних традицій. На нашу думку, саме такий глобальний погляд на державно-правову дійсність, як частину загальнокультурного життя народу може мати стратегічний успіх у розбудові благополучної держави.

Пошуки П. І. Новгородцева духовного змісту у державно-правовій сфері у першу чергу обумовлені жорстокими подіями Першої світової війни і громадянською війною, яка продовжила насильницькі настрої у суспільстві. Переосмислюючи свою природно-правову доктрину у контексті воєнних подій, для П. І. Новгородцева, моральне питання стоїть особливо гостро. Пошуки спільного начала права і моральності стають уже недостатніми, стає все більш зрозумілим, що слід шукати куди більш міцне підґрунтя для мирного співіснування суспільства. І тут П. І. Новгородцев наголошує на тому, що напрошується висновок, що “право по відношенню до повноти моральних вимог є занадто недостатній і грубий засіб, нездатний втілити чистоту моральних засад” [2, с. 25]. З цим не можна не погодитись, адже для права необхідне належне підґрунтя, щоб його реалізація приносила благо. Право це не субстанція, його присутність не можлива там де, фактор руйнування переважає фактор порядку і гармонії, адже тоді на зміну сили права, приходять право сили.

Отже, для П. І. Новгородцева першочерговим у державно-правовому дискурсі є пошук тієї основи моральності, яка б не просто декларувала людські цінності, а й була утверджена у свідомості людини. Право як відокремлений феномен не здатне виконати таку роль. П. І. Новгородцев доходить висновку, що потрібен не тільки пошук нових шляхів, а відновлення уже наявного. Суспільство часто знаходиться в забутті того, що завжди становило основу його духовної конституції. Такий “діагноз”, як правило, називають нігілізмом, що є “заперечення або невизнання абсолютних (об’єктивних) цінностей” [3, с. 156]. Коли вірування змінюються і супроводжуються страшними нелюдськими подіями, тоді, наші погляди мають бути спрямовані до витоків, до початкової народної істини, що об’єднує людей не насильно, а духовно. І П. І. Новгородцев виголошує: “Потрібен інший прапор – “відновлення святинь”, – і перш за все відновлення святині народної душі, яка зв’язує сьогоднішнє з минулим, покоління, що живуть зараз з тими, що давно відійшли” [1, с. 575]. Слово святиня у свою чергу виражає щось “особливо дороге, заповітне, що любовно зберігається і шановане” [4]. Тобто це те, що можна за певних обставин забути, але не можна змінити.

П. І. Новгородцев, узагальнюючи ті проблеми, що були в Російській імперії в революційні часи, вказує про наявність очевидних підстав для того, щоб шукати опору в “релігійно-моральному просвітленні духу. Не ми одні, весь світ переживає в наші дні найбільшу кризу правосвідомості. І найважливіше і основне в цій кризі є те, що це – криза невіри, криза культури, що відірвалася від релігії, криза закону людського, який відмовився від спорідненості з законом Божим” [1, с. 577]. У такому разі може скластися думка, що вчений протирічить своїм поглядам, у яких є боротьба за світську державу, за свободу совісті, за відділення церкви від держави. Втім, це не зовсім так, П. І. Новгородцев не звеличує теократичні ідеали, усвідомлюючи всю небезпеку для людської свободи (що нам підтверджує ціла епоха Середньовіччя). Питання полягає в тому, що коли в історії народу наступають важкі випробувальні часи, то необхідна

консолідація всіх духовних сил, і тільки спільними зусиллями може бути знайдений вихід із складних “пограничних” ситуацій. Очевидно, що культурна криза завжди породжує і кризу правосвідомості, так як, якщо вважати, що право не є частиною культурного життя – воно перетворюється на репресивний інструмент в руках влади, що ніколи не звертається до дійсних народних потреб. З позицій позитивістської доктрини, загальнокультурні суспільні цінності це сфера суто внутрішнього морального життя, і не повинна мати безпосереднього відношення до права. Але навіть “емпірично” можна бачити, що в період культурної кризи, питання про правопорядок є дуже важко вирішуваним, а тому, визнання загальних духовних цінностей (в складі яких є право) є однією із заповорок для високого рівня правової культури суспільства.

П. І. Новгородцев усвідомлює необхідність відстоювання автономної особистості, автономної моралі, втім, очевидно, що можливо це лише у разі, коли існує достатній рівень захищеності з боку держави і права. А як же бути, коли у самих цих сферах оселилося насилля, хаос, небезпека, причому не лише через зовнішні обставини, а й на рівні ментальному? Тоді необхідний пошук того національного стовпа, який здатен змінити саме ставлення до людини. Категоричний імператив (моральний закон) І. Канта замикається на особистості, а влаштування зовнішньої суспільної діяльності відводиться праву. А що тоді робити, коли саме право безсиле? П. І. Новгородцев дає відповідь на це питання ставлячи на місце автономної моралі, яка ґрунтується на свідомості особистості як головної цінності “теономну мораль, і на місце демократії, народовладдя – агіократію, владу святинь. Не всецілюючі будь-які форми врятують нас, а благодатне просвітництво душ. Не перетворення державного будівництва в чисто зовнішнє улаштування людського життя, а піднесення його до ступеня Божої справи”. [1, с. 579]. Саме релігійна свідомість має знову пробудити “людяність” і “правосвідомість” та відновити культурні традиції. “Не будь-які зовнішні форми влади виведуть народ з найбільшої безодні його падіння, а лише новий поворот загальної свідомості” [1, с. 580], – пише вчений. Однозначно такий фундаментальний поворот має привести народ до духовного відродження. Такий поворот повинен відродити “правосвідомість” і “правову культуру” і покласти їх на непорушну національну основу.

Доходимо висновку, що для П. І. Новгородцева у важкі для народу часи (часи насилля, політичної і правової кризи), виділяти і аналізувати окремо суто правові проблеми є чимось абсолютно невиправданим і безперспективним, ці проблеми мають бути включені в загальну мету морального відновлення. У першу чергу, варто хоча б правильно поставити питання стосовно національного духовного почуття, його місця у благополуччі народу.

Варто зазначити, що звернення до релігійної свідомості – це не просто історична необхідність, це конституюючий фактор морально-правового спілкування. Релігійність для українського народу багато в чому є умова культурного спілкування, це ґрунт для розвитку багатьох сфер суспільного життя. Необхідно розуміти релігію не тільки як містичну сферу особистого життя окремої людини, але і як фундаментальну основу суспільних відносин; і тільки тоді ми можемо зрозуміти поворот в державно-правових поглядах П. І. Новгородцева. У державно-правовому дискурсі релігійне питання це не питання теологічної науки, а важливого історичного

правового досвіду, який оформився у правову традицію через релігійні відносини у суспільстві як найбільш стійкі.

П. І. Новгородцев наголошує: “Буде потрібна найвища сила світла і розуму, щоб світити і просвіщати в цих нових нескінченно важких умовах; потрібна найбільша напруга віруючої свідомості, щоб бачити попереду рятівний вихід” [1, с. 577]. Таким чином вчений, що зміни будь-які структурні зміни у державному механізмі пусті без морального відродження. На разі такі положення є дуже актуальними, адже з розпадом Радянського союзу проблема духовності, правової культури не вирішилась, з’явилися лише можливості для вирішення. Породжений нігілізм є дуже глибокою проблемою, яка стоїть не лише перед українським народом, а й перед іншими народами пострадянських держав. Проблема нігілізму ще й у тому, що багато позитивних політико-правових починань часто зводяться нанівець не маючи культурного підґрунтя у колективній свідомості народу

Християнство як культуру формуюча релігія для П. І. Новгородцева є одним із стовпів національної ідеї, на ній фундується національні традиції, а тому при зверненні до релігійності, ми доходимо до народних традицій, до національних сил, які формують, в свою чергу, правову культуру і правову традицію. Варто зауважити, що звідси, не слідує скасування свободи совісті чи утвердження “релігійного фанатизму”, це питання, яке полягає не в конфесійності, а в культурній, адже релігійність є невід’ємною частиною нашої історії і правотворчості. Таким чином, відродження релігійної свідомості має безпосереднє відношення до відродження правових традицій, правових почуттів і правотворчості, які входять до загальних моральних сил народу.

П. І. Новгородцев актуалізує питання національної ідеї в контексті державно-правового творення: “Люди, які не бажають пам’ятати спорідненості та соромляться свого історичного минулого, ніколи не зрозуміють, що таке національне почуття і що таке любов до батьківщини” [1, с. 575]. Варто наголосити, що мова йде саме про “національне почуття”, а не про національний фанатизм чи національну нетерпимість. Відродження цього почуття потрібно, щоб “відчувати душу свого народу і його особливий, своєрідний образ” [1, с. 576]. Лише в такому разі, на нашу думку, можна вести мову про вищу мету держави і права, тоді її можна поставити більш ясно і чітко. Розгляд держави суто через політико-економічну призму породжує набагато більше питань, ніж вирішує. На наш погляд можна доволі впевнено стверджувати про те, що економіка є все ж лише надбудовою, а не базисом; базис же має бути духовним, консолідуючим, тому що, якщо поняття державно-правові інституції не мають ментального відгуку з боку народної правосвідомості, якщо вони не рефлектуються загальною національною свідомістю, то вони зрештою є приреченими на неефективність і навіть збитковість щодо народу.

Варто зазначити, що саме зараз рушійна сила національної ідеї починає усвідомлюватись і проявляється, втім очевидно, що це лише початок, і багато проблем все ще актуальні. Ми все ще доволі регулярно вживаємо такі поняття як “правовий нігілізм”, “декларативність правових приписів”, “недієвість законів”. І тут варто зауважити, що це не тільки проблема держави, особливостей здійснення державної влади, це в тому числі і проблема усього суспільства, всіх громадян в цілому, і кожної особистості окремо. Держава – є одним з найважливіших суспільних явищ і взагалі

досягнень людства на шляху до соціального улаштування, але варто не забувати, що все ж, це інститут не абсолютний, а відносний, це не універсальний рятівний засіб, державі теж потрібні моральні та культурні стовпи для належного функціонування.

Необхідно зауважити, що коли ми ведемо мову про поняття “правового нігілізму”, дуже важливо усвідомлювати, що воно не повинне розумітись як щось відокремлене, а навпаки, розглядатись як складова загального соціокультурного нігілізму і тих проблем, які він породжує. А це в свою чергу обумовлено тим, що ми право включаємо в духовне життя народу, як його складову частину. Як відмічав Мартін Хайдеггер: “Що означає нігілізм? – Що верховні цінності знецінюються. Пропала ціль; пропала відповідь на питання “навіщо?”” [5]. А коли відсутня відповідь на питання “навіщо?” – на це місце стає величезна кількість дрібних проблем, вирішення яких лише породжує нові проблеми, які неможливо консолідувати навколо вищої цінності, і тоді ми не отримуємо позитивну тенденцію культурного розвитку, а постійну дисперсію приватних потреб, що руйнує духовний стрижень народу.

Необхідно наголосити, наскільки важливим є визнання ієрархії цінностей для народу. Наприклад, якби ідея свободи була самодостатньою верховною цінністю, то реалізація анархічних поглядів могло б мати дійсно позитивний зміст. Верховні цінності початково мають бути духовними, а вищою духовною цінністю для нашого народу традиційно були християнські ідеї, їх моральний зміст. Саме відносно абсолютної цінності, інші людські цінності відповідають своїй справжній сутності і, таким чином, виключається можливість доведення їх до негативних крайнощів.

Виходячи із вищесказаного можемо зробити наступні висновки:

- П. І. Новгородцев вважає, що демократичні інституції не є самодостатніми, це лише можливість наповнити форму позитивним (чи негативним) змістом;
- П. І. Новгородцев наголошує, що в скрутні насильницькі часи для народу, право є занадто недостатній інструмент для морального одужання суспільства; право має бути складовою загальних моральних сил;
- П. І. Новгородцев вважає необхідним пошук та визнання стовпа моральності, а точніше, який би не просто абстрактно звертався до духовних цінностей суспільства, але містився в особистісній і колективній свідомості народу; цим стовпом є “народні святині”, зміст яких виявляється у релігійному почутті народу;
- П. І. Новгородцев наголошує на необхідності духовного повороту в народній свідомості, який має відродити “правосвідомість” і “правову культуру”; відстоюється положення, згідно з яким релігія – це не лише сфера внутрішнього життя особистості, вона також являє основу суспільних відносин, релігійні цінності складають основу морального співжиття.

Використані джерела:

1. *Новгородцев П. И.* Об общественном идеале / П. И. Новгородцев. – М. : Изд-во “Пресса”, 1991. – 640 с.
2. *Новгородцев П. И.* Введение в философию права. Кризис современного правосознания / П. И. Новгородцев. – СПб. : Изд-во “Лань”, 2000. – 352 с.
3. *Франк С. Л.* Этика нигилизма (К характеристике нравственного мировоззрения русской интеллигенции) // Вехи. Сборник статей о русской интеллигенции Н. А. Бердяева, С. Н. Булгакова, М. О. Гершензона и др. – Изд. 2-е. – М., 1909. – 214 с.
4. *Ушаков Д. И.* Большой толковый словарь современного русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ushdict.narod.ru/246/w73823.htm>

5. *Хайдеггер М.* Европейский Нигилизм. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Heidegg/EvrNig_01.php.

Гоцуляк Ю. В. *Место национального и религиозного фактора в правовых взглядах П. И. Новгородцева.*

Статья посвящена анализу национального и религиозного аспектов в государственно-правовых взглядах П. И. Новгородцева. Освещается взгляд на право, как на составляющую общих моральных сил народа.

Ключевые слова: право, государство, национальная идея, религия, мораль.

Gotsulyak Y. *The value of national and religious factors in the legal opinions of P. I. Novgorodtsev.*

This article analyzes the national and religious aspects in the state and legal views of P. I. Novgorodtsev. Discusses view of law as a component of the overall morale of the nation.

Keywords: law, state, national idea, religion, morality.

УДК 94:2-726.2(477)(092)"11/12"

Гулько Г. Я.
Відділ у справах релігій
обласної державної адміністрації

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПА ІОАСАФА (1172–1249 (?) РР.) НА ТЛІ ТРАНСФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У КИЇВСЬКІЙ РУСІ

В статті досліджується діяльність єпископа Іоасафа на Волині у першій половині XIII ст. на тлі трансформування державно-церковних відносин у Київській Русі.

Ключові слова: єпископ Іоасаф, Київська Русь, Волинсько-Галицька держава, князь Данило Романович, державно-церковні відносини, Православна церква.

Історія християнства в Україні залишає для дослідників Православної Церкви ще багато "білих плям", пов'язаних з діяльністю ряду досить непересічних церковних ієрархів та державних діячів, які їм сприяли. У бурхливій круговерті політичних та релігійних перипетій минулих століть діяльність окремих з них не знайшла належного розуміння та підтримки серед сучасників. Не одержувала вона іноді й широкого висвітлення в пізніших працях світських та церковних істориків. Саме до таких історичних осіб слід віднести єпископа Угровського, а пізніше і Володимирського Іоасафа, який жив та діяв на Волині у першій половині XIII ст. Як церковний діяч та приближена особа до великого князя Данила Романовича він був учасником подій в один з найбільш трагічних періодів історії української державності доби Київської Русі. Як ієрарх Володимирської єпархії, у юрисдикцію якої свого часу входило і Луцьке удільне князівство, єпископ Іоасаф бував присутнім на різних світських та церковних урочистостях і в Луцьку, міг брати участь у відомих паломництвах у 1227 р. князя Данила в Жидичинський монастир тощо [8, с. 383]. І саме тому окремі маловідомі події тих буремних десятиліть, як уроки минулого, все ще зберігають для сучасних дослідників історії Волині значну зацікавленість.